

ԱԿ. ԾԵՐԵԹԵԼԻ

ԻՄ ԳԼԽՈՎ ԱՆՑԱԾՐ

899.9620

Ծ - 45

ՊԵՏԼՐԱՏ

30 MAY 2011

899.9625

5-45

uv

ԱԿ. ԾԵՐԵԹԵԼԻ

ԻՄ ԳԼԽՈՎ ԱՆՑԱԾԸ

(ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻՑ ՅԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ)

Վրացիներից բաղձանց
ԱՐՄ. ՄՈՒՐՎԱԼՅԱՆ

Պ Ե Տ Ն Ր Ա Տ

ՀԼԿՑԵՄ ԿԿ ԿԻՑ ՄԱՆԿԱՊԱՏԱՆԵԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺԻՆ
Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն 1938

2742
38

Յերբ ինձ գիմնադրա տարան, ապշեցի, քանի
վոր աչնքան շատ լերեխաներ մի տեղ հավաք-
ված յերբեք չեյի տեսել: Ավելի հասակավորները
պապանձված նստած եյին նստարաններին, իսկ
նոր սովորող փոքրիկները խուժը-խուժը կուչ
եյին լեկել պատերի մոտ: Այստեղ պատերին
չորս կողմը փակցրած եյին թղթե լերկայն թեր-
թեր, վորոնց վրա գրված եյին այբուբեն ու վար-
ժություններ. այս եյին կարդացնել տալիս լե-
րեխաներին: Խուժը մի ավագ ունեք, վորը սո-
վորեցնում եր նրանց. ձեռքում բռնել եր մի
ճիպոտ և, յերբ լերեխան հարցը խառնում եր,
զարկում եր նրան, հա՛ զարկում: Մի տեղից
մյուսն եյին անցնում և, յերբ շրջագայում եյին
բոլոր պատերը, ապա նրանք ևս իրավունք եյին
ստանում ուրիշների հետ նստարաններին նստե-
լու: Այս վիճակում եյին, մինչև նրանց կարդալ
սովորելը: Յերբեմն կորցնում եյին մի տարուց
ավելին: Յերեակայեցեք 7--8 տարեկան յերե-
խաներին առավոտվա ժամի յոթից մինչև կեսոր-
վա ժամը յերկուսը սոված-ծարավ, և աչն ժա-

մանակ կգաք, թե ի՞նչ չարչարանքի մեջ եյին այն խեղճները: Վումանց սիրտն եր նվազում, վումանց գլուխներն եյին պտտվում և վայր ընկնում, սակայն վոչ վրք ուշադրություն չեր դարձնում նրանց վրա:

Գնալուն պես՝ ինձ կանգնեցրին առաջին պատի «այբուբեն»-ի մոտ: Սակայն, քանի վոր յես խուցուրի*) գիտեյի, մխեդրուլի**) գրել-կարգալ սովորել եյի և մորս շնորհիվ ուսաց այբուբենի հետ ել աչքս ծանոթ եր, մի որում վազ տալով անցա բոլոր պատերը: Ուսուցիչը գլուխս շոյեց, հավանեց ինձ ու մեծահասակների մոտ նստեցրեց: Կարգալը լավ եյի կարգում, բայց իմ դժբախտությունն այն եր, վոր ուսներեն չեյի հասկանում: Այն ժամանակ առհասարակ ընդունված եր թիթեղյա տախտակ, վորին «մաւկա» եյին ասում: Ով վոր վրացերեն ձայն կհաներ, անմիջապես կաային ձեռքը և հետն ել մի յերկար տախտակ՝ քանոն կխփեյին նրա ձեռքի ափին: Հետո նա պետք ե աշխատեր, վոր մի կերպ ուրիշին հանձնեի նույն կարգով, այսինքն՝ հանձնելիս «փանո-

*) խուցուրի — չեկեղեցական գիր:

**) Մխեդրուլի — ուղղմական գիր:

Վրացերենն այս յերկու այբուբենն ուներ, այժմյան վրաց, այբուբենը նախկին Մխեդրուլին (ուղղական) և:

Ծ. Թ.

նր» խփեր ձեռքի ափին: Այսպիսով այդ դժբախտության տախտակն անցնում եր ձեռքից ձեռք: Դասերը վերջանալիս ով չեր հաջողեցնում այդ տախտակը գլխից հեռացնել և մնում եր իր ձեռքում, պետք ե ամբողջ որը սոված դասարանում մնար: Նոր ընդունվող ուսներեն չիմացողները չեյին համարձակվում ձայն հանել, համը եյին մնում: Այս սովորությունը շատ բացասաբար եր ազդում յերեխաների վրա. յերեխաներն աշխատում եյին իրար խաբել, վորեւ կերպ հիմարացնեն միմյանց, կեղծություն — փարիսեցիություն եյին սովորում: Ընդամենը հազիվ մի շաբաթվա ընդունված եյի, յերբ ինձ մոտ լեկավ հրեշտակային դեմքով մի փոքրիկ յերեխա և անուշ ժպիտով, բարեկամաբար, վրացերեն ինչ-վոր բան հարցրեց. յես ել, իհարկե, քանի վոր ուրիշ լեզու չգիտեյի, վրացերեն պատասխանեցի: Յերեխայի խաղաղ դեմքն իսկույն փոխվեց և ուրախությամբ տախտակն ինձ մեկնեց: Վերցրի, ուրիշ ճար չկար, բայց «փանոնի զարկին» չհամաձայնեցի: «Դե՞ ի՞նչ կպակասի, վոր ինձ «փանոն» չխփես, առանձին ենք, ով կիմանա», — խնդրում ելի նրան: Իմ հակառակորդը բանը հեռվից սկսեց. «յեթե ինձ խփեցին, դու ի՞նչ կարմիր թիթեռ ես»: Յես այնուամենայնիվ չհամաձայնեցի, նա զնաց ու մատնեց ինձ: Կանչեցին, վախով ու դողդողալով

դուրս գնացի։ Ուսուցիչը հոնքերը կիտեց և հարց-
րեց ինձ. «Ի՞նչ պես ես համարձակվում չհնազանդ-
վել. այստեղ հո՞ քո տունը չե՞»։ Սկսեցի ինքս ինձ
արդարացնել, բայց բան դուրս չեկալի։— «Հավ,
յես քեզ խելք կսովորեցնեմ»։ Կանչեց «ծառա-
ներին» և հրամայեց՝ «գանահարել»։ Հենց վոր
այդ լսեցի, արյունը գլուխս տվեց, աշխատեցի
փախուստ տալ։— «Մի թողնեք, բռնեցեք»,—գո-
ռաց ուսուցիչը։ Վազ տվին աշակերտներն ինձ
բռնելու և դուռը պահեցին... Յես ներս վազեցի
մյուս սենյակը, վորտեղ լերրորդ դասարանն էր։
Այստեղ ել մի հարայհրոց բարձրացրի. վազեցի
դեպի պատուհանը՝ ապակիները ջարդեցի, դուրս
թռա պատուհանից և վազ տվի դեպի տուն։
«Ծառաները» հետևիցս ընկան։ Առջևից նապաս-
տակի պես յես եյի վազում և հետևիցս նրանք.
աղմուկով—գոռոցով։ Լեղապատառ ներս ըն-
կա տուն։ Յերբ ծնողներս պատահածի մասին
իմացան, շատ անհանգստացան և խորհուրդ տվին.
«Գնա, ի՞նչ անենք, թող ծեծեն, դա հո՞ մենակ
քեզ համար չե, բոլորին ել ծեծում են։ Համբերիր,
նեղություն քաշիր, սովորիր և վերջը մարդ կդառ-
նաս. նրանց մոտ առանց ծեծի բանը գլուխ չի
գա»... Բայց յես գործը հեռվից բռնեցի և ընկրձ-
ված ասացի մորս. — «յեթե նորից կուղարկես այն
քանդված գիմնազիան, յես ինձ կխեղդեմ»։ Նրանք

վախեցան և հանգիստ թողին ինձ։ Մի շաբաթ ե
արդեն չեմ գնացել դպրոց։ Դպրոցի գիրեկտորը
Կոցերուն էր, նոր նշանակված։ Վրացերենը՝ գա-
վառապետ յեղած ժամանակն էր սովորել. լավ
գիտեր և վրացիներին ել շատ էր սիրում։ Յե-
կավ մեզ մոտ և ինձ ամեն ինչ հարցրեց։ Յես ել
առանց թագցնելու հայտնեցի, ամեն ինչ—ինչ
պատահել էր և ինչվոր զգում եյի։ Զարմացավ,
գլուխը շարժեց, ինձ շոյեց ու ասաց. — «Դու իմ
անունը տուր և այլևս վոչ վոքից մի վախենա.
վաղն ուղղակի ինձ մոտ կգաս՝ գրասենյակ, յես
քեզ կտանեմ դասարան»։ Յերկրորդ օրը, ճիշտ
վոր ինձ տարավ—հասցրեց մեր դասարանը։ Ա-
մեն ինչ պարզեց և, յերբ «մարկա»-յի դեպքն
իմացավ, զարմացավ։ Կանչեց տեսչին, վերակա-
ցուններին, ուսուցիչներին և ամենքին հայտնեց,
վոր այդ օրվանից նման արարք թույլ չտան ի-
րենց... Վերջ տվեք «մարկա»-յի գործադրու-
թյանը. առանց պատճառի՝ ծեծելուց ձեռք քա-
շեք։ Ապա դարձավ իմ ուսուցչին և ասաց. —
«առանձնահատուկ ուշադրություն դարձրու այս
յերեխային»։ Ճիշտ վոր, այն օրվանից դժբախ-
տության տախտակը վերացրին, բայց գանա-
կոծելուց չկարողացան միանգամից ձեռք քաշել։
Առանց դրան չեյին կարողանում կառավարվել։
Զուր հո՞ չե ասված. թե՛ «սովորությունը հավա-

տից ել հաստատուն ե»։ Այն ժամանակ ամբողջ Ռուսաստանը համոզված էր, վոր խելքն ու լավությունը ծեծի արդյունքն են։ Իհարկե, գիմնագրիաներում ել առաջին տեղն էր գրավում... Որ չեր անցնի, վոր յերեխաների աղմուկներով ու ծվոցներով չլցվեր ամբողջ շրջապատը։ «Վաշտին» այնքան ճիպոտ չէր պետք գալիս, վորքան՝ յուրաքանչյուր դասարանին։ «Ծառաները» սայլերով ամեն ուր թարմ-թարմ ճիպոտներ ելին բերում։ Աշակերտին կարող ելին բոլորը ծեծել, սկսած գիրեկտորից մինչև «ծառան»։ Վոչ վոք պատճառ չէր հարցնում։ Ո՛վ գիտի, քանիսն են հիվանդացել, քանիսն այլանդակվել, և քանիսի բնավորությունն ել ընդմիշտ վատացել էր... Հաճախ էր պատահում, մի որվա մեջ միևնույն լերեխան զանազան ավագների կողմից լերեք-չորս անգամ «գանակոծվում էր»։ Հիշում եմ և լերեք չեմ մոռանա. մի ուսուցիչ լար, կրիժանովսկի, շատ անհանգիստ, բայց լավ տղա լեր. մի անգամ կես ժամ ուշացել էր դասից, գիրեկտորն իհարկե «ծեծել տվեց», նույն ուրը դասը չգիտեր, ուսուցիչն ել իր հերթին «ծեծել տվեց»։ յերբ դասերը վերջացան, այս անգամ վերակացուն «ծեծել տվեց», ասելով թե՛ քեզնից գանգատվեցին, տանը չարությունն ես արել և հարեանի լերեխային քարով լսիել։ Այսքանով ել չկարողացավ ազատվել։ Բոլորը մի-

ասին գանգատվեցին տեսչին, նա ել պատրաստվեց ծեծել տալու։ Տեսուչը շատ անգուլթ մարդ էր. նրանից այնպես ելին վախենում, ինչպես հոգեառից։ Կրիժանովսկին այլևս չդիմանալով չարչարանքին՝ ձեռք վերցրեց կյանքից և իրեն նետեց Ռիոն գետը։ Յեթե պատահամբ այդ պահին այնտեղ չգտնվեր մի մեդրել աշակերտ, վորը շատ լավ լողվորդ էր, բոլորովին կկորչեր։ Բացի դրանցից ել շարունակ ծեծվում էր ուրիշները կողմից։ Վայ նրան, ով լավ գանգուր մագեր կունենար։ Մի յերեխա, ճաճիաշվիլի ազգանունով, մեծ աղանջներ ուներ։ Մեծ թե փոքրը, նրա աղանջներից ելին բռնում։ Մի անգամ, գագազած վերակացուն այնպես պինդ քաշեց աղանջից, վոր աղանջը կիսով չափ պատռվեց. ուռավ և մի քանի ուրից հետո միայն լավացավ։ Բայց ո՞վ կթողներ, վոր առողջ մնար նրա աղանջը. վրա ելին պրծնում նրա աղանջին և նորից վերք տալիս... Ստիպված դուրս յեկավ գիմնադիպից։ Մի աշակերտին՝ Կլեիաշվիլուն – «Բաևոնի» սուր կողքով այնպես զարկեց, ճակատին, վոր կաշին պլոկեց, նույնիսկ վոսկորն ել ջարդեց։ Յերեխային ուշաթափ տուն տարան։ Այս հանգամանքին վոչ վոք ուշադրություն չգարձրեց։ Նման բաներ անհաշիվ ելին։ Բարեբախտաբար, յես ազատ մնացի այդ տանջանքից, մի անգամ եմ միայն

ծեծվել. բայց այդ մի դեպքն էլ բավական էր, վոր իմ ամբողջ կյանքը դառնացներ: Յերբ ինձ դիրեկտորը տարավ դասարան, այն որվանից իմ ուսուցիչը միանգամայն փոխվեց իմ նկատմամբ, յեթե առիթներ կայանար, իհարկե, վրեժը կլուծեր: Մի անգամ ինչ-վոր մի աշակերտ խաճապու-րինե*) բերեց դասարան և վիճակախաղի դրեց մի-մի կողեկով: Բոլորն էլ գրվեցին: Մի րոտ ու-զեց. յես էլ յետ չմնացի նրանցից: Վրա հասավ ուսուցիչը և նեղացավ, թե՛ ի՞նչպես եք համար-ձակվել նման բան անել: Վերցրեց մի հակայա-կան «ֆանոն» ու սկսեց առանձին-առանձին դուրս կանչել ստորագրողներին. հարցնում էր, թե՛ վնճր ձեռքովն ես ստորագրել: Պատասխան ստանալուն պես՝ վորքան ուժ ունեւ, զարկում էր ձեռքե-րին, գոռալով՝ «ելի կգրվեմ»: Յուցակն այբու-բենական կարգով էր, իսկ իմ ազգանունը գրված էր ամենից վերջը: Հիշեցի հանկարծ իմ կարգա-ցած Սաբա Որբելիանու առակաները, վորոնց մեջ հոպոպի գործադրած միջոցը—վոր յերբ ուզեց նեղ դրությունից ազատվել, խորամանկության դիմեց—խաբեց աղվեսին: Այդ բաժանմունքում գրավոր աշխատանք պիտի լիներ: Մտածեցի, յե-

*) Խաճապուրի—Սրեմտ. Վրաստ. հաց է, վորի մեջ պանիր է դրած ու այնպես թխած, պանրահաց: Մ. Թ.

թե աջ ձեռս մեկնեմ, վատ կլինի, կցավի, գիրս կփչանար. ասի՝ արի, ձախ ձեռս դոհեմ: Նա, իհար-կե, ասաց. «ապա հանցավոր ձեռք մեկնիր»: Յես ձախ ձեռս մեկնեցի: Նախ զարկեց, բայց խելույն կասկածեց, իհարկե դիտմամբ. «ձախ ձեռքով ինչպե՞ս կարող եյիր ստորագրել»: Յերբ խոստովանվեցի, աջ ձեռքիս էլ բաժին ընկավ. ապա թողեց: Յավելը հո ցավեց, բայց ինձ ավե-լի այն բանն էր անհանգստացնում, թե ինչո՞ւ սխալվեցի և իդուր տեղը յերկու «ֆանոն» կերա, մինչդեռ մեկով կարող եյի պրծնել, ինչպես մյուս ընկերներս: Լաց եյի լինում. ձեռքս դողդողում էր և, իհարկե այլևս լավ չեյի կարող գրել... Յերբ ուսուցիչը գրավորներն ստուգեց, իմը չհավանեց և նորից «ֆանոնով» զարկեց, վոր լավ գրեմ: Մինչև դասի վերջանալը, չորս անգամ արժանացա «ֆանոնի» զարկի... այն էր ու այն, նրանից հետո այլևս չկարողացա լավանալ: Ձե-ղավ, այլևս սրտիցս չհանեցի այդ դեպքը: Ձե-ռագիրս վատացավ և այսուր էլ դարձյալ անորոշ եմ գրում. ով իմ գրավորներին նաչի, կղարմա-նա, թե՛ այս ի՞նչ է, վորոշ տեղերում լավ ձեռա-գիր է, իսկ տեղ-տեղ՝ խազմզված ու անհասկա-նալի: Խազմզոցը պատահում է այն ժամանակ, յերբ հանկարծ բնագրերն հիշում եմ իմ գլխի անցած դարձածը—այդ տանջալից որերը: Սա

խնչ նշելու դեպք եր, բայց նրա համար եմ ա-
սում, վոր ծնողներն ու ուսուցիչներն աչքի ա-
ռաջ ունենան, թե ի՞նչ ծանր ե, յերբ փոքր
յերեխաների հետ խիստ ես վարվում, և վորքան
վատ հետևանքներ ե ունենում քո կողմից վե-
րաբերմունքը:

Ինձ ծեծելու դեպքի մասին իմացել եր դի-
րեկտորը և նկատողութուն եր արել ուսուցչին:
Այն եր ու այն, այդ որվանից ուսուցիչն ինձ
աչքից հանեց և այլևս ինձ վրա ուշադրութուն
չեր դարձնում: Կարծես մի կոճղ ելի ընկած
աջնտեղ, վոչ սովորեցնում եր ինձ և վոչ ել վո-
րեվե բան հարցնում: Յես այնուամենայնիվ,
մի մասն ընկերներիս ոգնությամբ, մի մասն ել
ինքս ինձնով սովորում եյի, ինչքան վոր ուժ
ունեի: Այնքան տաղանդ չունեի, վորքան ցան-
կութուն ու աշխատասիրություն: Աշխատում
եյի, որ ու գիշեր, ուրիշներից վոչ միայն հետ
չեյի մնում, այլև շատ շատերից ավելի գիտեյի:
Քննությունները մոտեցան, լուր տարածվեց, վոր
«հոգաբարձուի» ոգնականը՝ Մաքսիմովին ե գա-
լու, նա պետք ե քննի մեզ՝ աշակերտներիս: Նրա
խստության և քարսրտության մասին շատ ա-
ռասպելական բաներ եյին պատմում: Ամենքն ել
սարսափած եյին — և՛ ուսուցիչները, և՛ աշա-
կերտները:

Մաքսիմովինը յեկավ թե չե, իսկույն հրա-
ման արձակեց.— «քանի վոր բոլորին չեմ կա-
րող հարցնել, յուրաքանչյուր դասարանից յերե-
քական աշակերտ բերեք ինձ մոտ՝ առաջավոր,
միջակ և վերջին. այդպիսով կքննեմ, ամբողջ գիմ-
նազիայի դրությունը կպատկերանա իմ առաջ»:
Քննությունները լավ չանցան: Առաջուց վախե-
ցած յերեխաները շփոթվում եյին, գիտցածն ել
մոռանում: Նախ հարցնում եր ընտրովի յերեք
աշակերտներին վորևե բան, յեթե չեյին պատաս-
խանում, ապա ամբողջ դասարանին եր դառնում:
Յեթե նրանցից ել վոչ վոք չեր պատասխանում,
ուսուցիչը պետք ե բացատրեր: Հաճախ ուսու-
ցիչներն ել եյին դեմ ընկնում, շփոթվում, այդ
դեպքում, ինքը՝ քննություն ընդունողն եր բա-
ցատրում և յերեխաներին կրկնել տալիս: Մա-
նոր մեթոդ եր նրա կողմից ընդունված: Այն ժա-
մանակ գիմնազիայում սովորում եր ուշագրավ և
հայտնի յերիտասարդ՝ Բեսարիոն Ղոզրբերիձեն:
Ուսուցիչներն ել մեծ հարգանք ելին տածում
նրա նկատմամբ, և մանկավարժների հույսը նրա
վրա յեր. «թե կազատի, նա կազատի և մեր ա-
նուհն ել կբարձրացնի», — մտածում եյին նրանք:
Նրանց սպասելիքն արդարացավ, բայց վոչ աչն-
պես, ինչպես նրանք եյին կարծում: Ասում եյին՝
«հաջող եր Բեսարիոնը, բայց շատ քրտնակոխ յե-

դավ: Այսպես թե այնպես, չեթե նա յեւ չլիներ,
 Մաքսիմովիչն իր սրտի բարկութիւնը կթափեր
 Գոլթայիսի գիմնազիայի և նրա ուսուցիչներին
 վրա: Միջին դասարաններումն եւ վոմանք լավ
 պատասխանեցին: Վերջը հերթը հասավ ցածր
 դասարաններին: Մեր դասարանից եւ, չարա-
 գործութեան ուրը յերբ յեկավ (այսպես եյինք կո-
 չում ընդհանրապես Մաքսիմովիչի քննութիւնն-
 ւերը), յերեք աշակերտի վերցրին և «թոնիր» ի-
 ջեցրին: Յերրորդ աշակերտը, այսինքն՝ ամենա-
 վերջինը յես ելի: Իմ ընկերները դողում եյին.
 Իսկ յես ավելի շուտ նրանց նայելու դուրս յեկա,
 բանի վոր գիտեյի, թե վորպես ամենավերջինը,
 յերևի շատ բան չեյին հարցնի և ուշադրու-
 թիւն չեյին դարձնի ինձ վրա: Վորոշ ժամանակ
 աշակերտները հաջող եյին պատասխանում. ան-
 գիր արած վտանավորները լավ ելին բլբլացնում.
 Բայց, յերբ բանը դատողութեան հասավ, սկսեցին
 շփոթվել: Զարմանալի յեր. «հոգաբարձուի» ոգ-
 նականի հարցերը, ինձ հիշեցրին պալատում իմա-
 ցած խաղերը՝ «բերի չամոխտա», «աչատի», «ան-
 գե վիսի դմա խար» և այլն, զարմացա. «ոս ի՞նչ
 գիմնազիային սազական բան ե», — ասում եյի
 մտքումս: Բայց հիշեցի մեր տունը, մորը և այն-
 պես աշխուժացա, վոր կարծում եյի, թե տանն
 եմ և լերկու—յերեք անգամ, յերբ իմ ընկերները

շփոթվեցին, յես դժգոհութեամբ գլուխս շարժեցի:
 Մաքսիմովիչը նկատեց և դռաց.— «Ի՞նչ ես գը-
 լուխդ շարժում քոսոտ ձիու պես»: Վախեցա և
 լեզուս կապ ընկավ: Ուսուցիչն ինձ ոգնութեան
 հասավ և պատասխանեց նրան.— «յերևի ճանճը
 նեղում ե և ձեռքը չի կարողանում շարժել»...
 — «Ի՞նչ ճանճի ժամանակ ե» — դարձավ դժգո-
 հութեամբ ուսուցչին.— «և կամ անհրաժեշտու-
 թեան դեպքում ո՞վ ե ասել սրան, վոր ձեռքը չշար-
 ժի. ձեռքերն առանց վորևէ պատճառի այս ու
 այն կողմ շարժելն ե միայն արգելվում: Ձե, այս-
 տեղ ուրիշ պատճառ կա»: Ինձ կանչեց սեղանի
 մոտ:

— Յես նկատեցի, վոր, յերբ նրանք շփոթ-
 վում եյին, դու գլուխդ շարժում եյիր: Ճիշտ ե.
 Թե՞ չե: Մի վախիւր, ասա:

— Այո, ահամա շարժում եյի գլուխս:

— Որինակի համար, ի՞նչը շփոթեցին:

— Ախր ասացին, թե՛ ուղտը կթռչի. բա
 ուղտը թռչող է. յերևում ե ուղտ չեն տեսել:

— Իսկ դո՞ւ, դու վորտե՞ղ ես տեսել:

— Անցյալ տարի թուրքերը տանում եյին
 ղեպի հրապարակ. հազիվ եյին շարժվում:

— Հետո վորտեղից գիտես, վոր չի թռչի:

— Թեվեր չունի:

— Ուրեմն թեվեր չունեցողը չի կարող թռչել:

որինակի համար՝ մարդ չի կարող թռչել:

— Վոչ:

— Ձեռ լսել, վոր հներում մեկն ու մեկը
թռած լինէր:

— Հներում՝ Յենոքն ու Իլիան, բայց նրանք
աստծու զորութեամբ սայլով թռան:— Ինչու
թռնան ընդունողն աչքերը չոց և հարցրեց ինձ:

— Այդ ով ասաց քեզ:

— Մայրս:

— Սատանաները վոր թռչում են, չե՞ վոր
նրանք թևեր չունեն:

— Սատանաները չեն թռչում:

— Յեթե չեն թռչում, ապա ի՞նչպես են ամեն
տեղ լինում և արագ-արագ դես ու դեն վազում:

— Գայլի վրա յեն նստած և այնպես են մահ
գալիս: Գահ-քահ ծիծաղեց նա և ձեռքը քսեց
գլխիս: Այսպիսի բաներ եր հարցնում և քանի
գնում աշխուժանում եր: Յես ել յերը նկատեցի,
վոր այլևս չեր բարկանում, ավելի համարձակ
դարձա: Վերջն սկսեց քննել: Անգիրներ հարց-
րեց, լավ պատասխանեցի:

— Միտքը հասկանում ես,— հարցրեց ինձ:

— Իհարկե՞, հասկանում եմ:

— Կարող ես այդ աղոթքները վրացերեն
թարգմանել:

— Ել ինչո՞ւ թարգմանել, քանի վոր այդ

նույն աղոթքները վրացերեն լեզվով ավելի շուտ
եմ սովորել...

— Վերտեղ սովորեցիր:

— Տանը:

— Յերևի ուսերենն ել տանը սովորեցիր:

— Վոչ, ուսերենն այստեղ եմ սովորել:—

Ապա դառնալով դեպի ուսուցիչը՝ հարցրեց.

— Դուք սխալված չե՞ք, վոր ամենից վերջն
այս յերեխային եք ներկայացնում ինձ:

— Վոչ, ձերդ գերազանցութուն, նախ վոր
փոքր ե, ապա դեռ այնքան ել շատ ժամանակ
չե, ինչ ընդունվել ե մեզ մոտ և առայժմ ուշադ-
րութուն չեյինք դարձնում. վոչ դաս ելի տա-
լիս, վոչ ել հարցնում ելի, ասում ելի, յերեխա
յե, թող վարժվի դպրոցական կյանքին, պատաս-
խանեց ուսուցիչը մի փոքր գունաթափ:

— Բա վոր չեյին հարցնում, դու ինչպե՞ս ելիր
սովորում,— հարցրեց ինձ:

— Յերբ ուրիշներին կարդացնում եր ու բա-
ցատրում, չե՞ վոր յես ել դասարանումն ելի, լսում
եյի և սովորում:

Տեսնում եք,— դարձավ նա դեպի իմ ընկեր-
ները.— վոր ուզենայիք, դուք ել այսպես կը-
սովորեյիք, «չե՞ վոր ձեր ուսուցիչը լավ ե բա-
ցատրում, այդ պարզ յերևում ե ամեն ինչից»:
Ձեռք տվեց ուսուցչին և շնորհակալութուն հայտ-

նեց։ Ինձ ել ճակատիս համբուրեց, վերկացավ տեղից, մենք ել ցրիվ յեկանք։ Այլևս չեմ հիշում, թե ինչպես հասա տուն. թռչելով, թե մահ գալով. ուրախությունից չեյի իմանում ինչ անեմ։ Յերբ տուն հասա, տանը հյուրեր կային. հայրս անմիջապես ձայն տվեց ինձ. ի՞նչ արիր, պըստը լիկ։ Յես ել պատմեցի հորս, ինչ վոր պատահել էր։ «Բա՛ն յես չգիտեյի.— բացականչեց հայրս,— քուռակը միշտ ել իր ցեղին ե քաշում։ Յերբ փոքր ժամանակս գտնվում եյի վանքում Պետրե վարդապետի մոտ, բոլորին ել գերազանցում եյի. ինչ վոր ուրիշները տաս տարում եյին սովորում, յես յերկու—յերեք տարում անցա, վերջացրի. քերականություն, թվաբանություն, պատմություն, աշխարհագրություն և այլն։ Բագերը շարունակ խանգարում եյին իրենց կրուկընցով, թե չե վաղուց արդեն վերջացրած կլինեյի ու քամու տված Արիստոտելի համակարգությունն ու տրամաբանությունը. յեթե իհարկե մի փոքր ել մնալի այնտեղ։ Դու ել, վորդիս, չե՞ վոր անվանի ընտանիքի վորդի յես, ուրիշներից ել շատ պետք ե սովորես, վոչ վոք քեզ չպետք ե հավասարվի»։ Մեզ մոտ յեղած հյուրերն ել նույն տեսակի խրատներ տվին։ Իսկ մայրս մեկուսի նստած, գլուխը կախ, կարծես նրա համար միևնույն եր. ինձ նույնիսկ չեր ել

նկատել։ Յերեկոյան, յերբ քնելու համար անկողին մտավ, յեկավ մայրս և ձեռքը ճակատիս դրեց։ Նստեց անկողնուս վրա։ Յես մտածեցի՝ «վա՛յ թե հիվանդ եմ և վորևե բան ե նկատում. թե չե՝ այսպես ուրիշ անգամ յե՞րբ ե յեկել»։ Շատ անգամ եմ ասել, այժմ ել կրկնում եմ, վոր մայրս զարմանալի սովորություն ուներ. հրաժեշտի ժամանակ, յերբ յերկար ժամանակով գնում եյի վորևե տեղ, յերկար բացակայությունից հետո յել, այնպես եր համբուրում, կարծես աղամա, անսիրտ։ Այս բանը նկատելիս, ինքս իմ մեջ զարմանում եյի և չեյի կարողանում բացատրել։ Բնասովորությանս այս գիծը շարունակվեց նրա ամբողջ կյանքի ընթացքում։ Իր թոռնիկների հետ ել այսպես եր վարվում։ Մի անգամ, յերբ արդեն կին ու զավակներ ունեյի, նկատեցի, թե ինչպես կամացուկ մոտեցավ իմ փոքրիկ վորդուն, վոր անուշ քնած եր անկողնում և զգուշությամբ, վորպեսզի չզարթնի, սկսեց համբուրել ու փաղաքել նրան։ Այն ժամանակ նոր գլխի ընկա, վոր յերեկ մեզ ել այդպես եր փաղաքում։ Իսկ ինչո՞ւ այդ չեր անում արթուն ժամանակ, ո՞վ եր խանգարում նրան,— աղամա մտածում ես, և նա, դու մի ասիր, այն կարծիքին եր, ինչպես մի անգամ հայտնեց նա իր խոսակցության ժամանակ, վոր հաճախակի

փաղաքշանքը փչացնում է յերեխային, իսկ մշտական համբույրները կորցնում են իրենց արժեքը. չգիտեմ, ընդհանրապես ճիշտ է այս, թե՞ վոչ, բայց ինձ համար, ինչպես փորձեցի, նրա համբույրն ինձ համար դարձել էր ցանկալի անհրաժեշտություն: Այն յերեկոն յես թեվափորվեցի, յերբ կողքիս նստեց և փաղաքշանքով ասաց՝ աղոթեցի՛ր արդեն...

— Ի՞նչպես չե՞, — պատասխանեցի նրան:

— Այս առավոտ, մինչև դպրոց գնալդ հո չե՞ս մոռացել վոտքի կանգնած որհներգությունդ արարչին:

— Ինչպե՞ս կարող եյի մոռանալ... մանավանդ վոր դեպի փորձանք եյի գնում:

— Հա՛, բա՛, դրա համար ել աստված քեզ ազատել է և հաջողություն էս ունեցել: Առանց ասածու, վորքան ել շատ բան գիտենաս, բան չես կարող անել: Հորդ այսորվա ասածներին ուշք մի՛ դարձնի. նա յերբեմն այդպիսի հանաքներ գիտե անել:

— Ի՞նչ:

— Այն, վոր ասում եր, թե՛ ուրիշը վոր քեզ գերազանցի, ամոթ է: Յեթե ուրիշները լավ լինեն, քեզ համար ինչո՞ւ պետք է ամոթ լինի: Ամոթ է այն ժամանակ, յերբ չես սովորում և ինքդ քո ապագայի մասին չես մտածում: Դու

ուրիշներին չպետք է ատելի լինես: Դու վոչ թե ուրիշների հետ բաս պիտի մտնես, և դառնաս ուրիշներին ատելի, այլև պետք է աշխատես միշտ լավ լինել. իսկ յեթե ուրիշներն ել քեզ նման լինեն, կամ քեզնից ել ավել, քեզնից ի՞նչ կպակոյ: Դու դարձյալ պետք է ուրախանաս նրանց բարություն համար, դու վոր այսոր քննությունը լավ էս բռնել, տեսնո՞ւմ ես ինչ լավ տրամադրություն տակ էս, իսկ նրանք՝ քո ընկերները, ո՞վ գիտի, ինչքան սրտամորմոք են:

— Լաց ելին լինում, մայրիկ:

— Հետո դու նրանց չխղճացի՛ր:

— Վոչ միայն խղճացի, այլև քիչ մնաց չես ել լաց լինելի...

— Հա՛, բա՛, յերբ նրանք ել քեզ նման հաջողություն ունենալին, դու անշուշտ կուրախանալիր, չե՞...

— Յերանի այդպես լիներ...

Հա՛, վորդիս, ուրիշի նկատմամբ ատելությունն ու նախանձը մտքովդ ել չպետք է անցկացնես, — դրանք յերկուսն ել սատանի սանդուղքի աստիճաններ են: Սատանան նախ խաբելով կամաց-կամաց բարձրացնում է ալդ աստիճանները, ապա հանկարծ հրում է ու դեն ձգում: Յես խաչակնքեցի յերեսս, մայրս համբուրեց ջերմագին, յերկու-յերեք անգամ գրկեց

ինձ, լերեսս խաչակնքեց «քնիր, զավակս» ասավ
ու հեռացավ ինձնից: Իմ ուրախությանը չափ
ու սահման չկար: Յերկար ժամանակ աչքս չը-
կարողացա փակել: Քունս չեր տանում, լերապ-
ները պաշարել ելին ինձ. միշտ հրեշտակներ
հետ ելի սավառնում և խաղում:

Գննությունները վերջացան: Գնաց Մաքսի-
մովիչը: Խաղաղվեց ամեն ինչ և ինձ ել առաջ-
նակարգ նվերով փոխադրեցին լերկորոգ դասա-
րանը: Բոլորովին այլ աչքով եյին նայում թե
ընկերներս և թե ավագները, այդ լես շատ լավ
եյի աեսնում և աշխատում ելի չխայտառակել:
Որ ու գիշեր աշխատում ելի սովորել, հա սովո-
րել. աչքան սիրով եյի սովորում. և յեթե իմ
այս աշխատասիրության ու փոքր տաղանդի հետ
լավագույն ղեկավարություն ունենայի, ավելի
ճիշտ ճանապարհի վրա կանգնած լինեյի, ավելի
լավ արդյունք կստացվեր. բայց դժբախտությունն
այն եր, վոր այն ժամանակ մանկավարժությունը
շատ ցածր մակարդակի վրա յեր կանգնած: Յե-
րեխաներին դաստիարակում եյին թուլակի պես
և վոչ վորպես մարդկային եյակներ: Աշակերտ-
ները բոլոր առարկաներն անգիր պետք ե անե-
յին, բայց միտքը հասկանում եյին թե վոչ, այդ
մասին վոչ վոր չեր հարցնում: Մի ուսս տղա
Վոլկով ազգանունով, մի որ աստվածաշնչից նրան

դաս հարցրին, խեղճն անգիր չեր արել, բայց
իր խոսքերով հիանալի կերպով բացատրեց դասը.
ուսուցիչը լսեց, լսեց և ծիծաղեց. — քո խոսքե-
րով վոր ասում ես, միթե չես հավանում դրա
զրոդի խոսքերը: Շշարեց ու հեռացրեց նրան,
մատյանում դրեց վատ թվանշան: Մի ուրիշ ան-
գամ, յերկրորդ անգամ դուրս բերեց, յերբ արդեն
անգիր եր արել դասը. Վոլկովն այս անգամ
անգիր արած նյութն այնպես եր վրա տալիս,
վոր այլևս ժամանակ չեր մնում շունչ քաշելու.
Թեև իհարկե ասածներից վոչինչ չեր հասկանում:
Հավանություն տվեց՝ «այ թե ինչպես պետք
ե սովորես», և լավ թվանշան դրեց: Այսպես
եյին վարվում այն ժամանակվա բոլոր ուսու-
ցիչները: Սակայն նրանց թվում միակ Տրոյե
ազգանունով մեկը բոլորովին ուրիշ ձևով եր
վարվում: Մաքսիմովիչի մեթոդն եր ընդորինա-
կել. անգիր անելիքը շատ քիչ եր տալիս, ըն-
դամենը մի քանի տող, բայց դրա փոխարեն
վոչ միայն միտքը, այլև բոլոր խոսքերի նշա-
նակությունը պետք ե իմանայինք և բացատ-
րելինք: Նրա դասարանում բոլորը, մեծ թե փոք-
րը, հավասարապես լսողության եյին դառնում,
ճանճ վոր թուշեր, մարդ կլսեր: Այն ժամանակ
ընդունվում եր, ինչպես և այժմ, ուսուցիչները
հերթով հարցնում եյին աշակերտներին, այնպես

վոր աշակերտը գիտի, թե յերբ ե հերթը հասնելու իրեն, այդ որվա համար ել լավ պատրաստվում ե, իսկ մյուս որերին ուշադրության չի առնում. այսպիսով ուսման մեջ հավասարակշռություն չի լինում: Իսկ Տրոյեյի դասարանում ամեն անգամ բոլորը պատրաստ պետք ե լինելին: Մեկին վոր հարցնում եր, հանկարծ, անըստապես ի կերպով դառնում եր մեկ ուրիշին, թե՝ «շարունակիր»: Հին ու նոր դաս չգիտեր, անըստապես ի կերպով մեկ ել տեսար հին դասն ել հարցրեց, նորն ել: Յուրաքանչյուր նստարանին կցեց մի ավագ աշակերտ. սրանց պարտականությունն եր ամեն որ աշակերտներին դասը հարցնել ե թվանշան դնել: Ապա այդ ավագներին յես պետք ե հարցնելի ե թվանշան դնելի: Բացի այդ, պետք ե ստուգելի նաև այդ ավագների աշակերտներից մի քանիսի, թվանշան դնելի ե բոլորը ներկայացնելի դասաովին: Յերբ դասարան եր մտնում, նայում եր բոլորի դեմքին ե ստուգելու համար դուրս եր բերում մի քանիսին: Գաբաշվիլի ազգանունով մեկը կար մեր դասարանում, վորը գյուղից եր գալիս ուսումնարան ե այդ պատճառով շարունակ դասերից ուշանում եր: Խեղճ տղային չոքեցնում եյին անկյունում մինչև դասերի վերջը: Այնպես վոր, հազվադեպ եր նրան վոտի վրա տեսնել դասարանում: Մի

անգամ, Գուլթայիսում ունեցած բարեկամներից մեկի մոտ հյուր եր գնացել ե գիշերը մնացել եր նրա մոտ: Սովորելու գիրք ել եր ճարել (այն ժամանակ վոչ միայն կողմնակի գրքեր, այլև դասագրքեր շատ քիչ եյին, ընդամենը մի քանի հատ. ե իրարից եյինք վերցնում) ե դասը լավ եր սովորել: Շուտ չեկավ, բայց, քանի վոր ամեն որ չոքելու սովոր եր, գնաց ու ինքն իրեն չոքեց սովորական տեղը. վոչ վոք ուշադրություն չդարձրեց նրա վրա: Ավագ աշակերտը նրան լավ թվանշան եր գրել, յես ստուգեցի ե ճիշտ դուրս յեկավ: Տրոյեն յերբ ընդհանրապես բոլորի թվանշաներն աչքի տակ անցկացրեց, Գաբաշվիլու «չորսն» ել նկատեց: Յերևի զարմացավ ե դուրս կանչեց: Հարցրեց, բայց ինչ պատահեց նրան, թող ձեր թշնամուն չպատահի: Մի քան անգամ չկարողացավ պատասխանել: Ուսուցիչը զուլիսը շարժեց ե ինձ դուրս կանչեց.

«Այս թվանշանը դու գրեցի՞ր սրան, — հարցրեց նա:

— Այո, յես գրեցի, — պատասխանեցի:

— Ինչո՞ւ յես լավ թվանշան գրել, յերբ վոչ ինչ չգիտեր:

— Յերբ յես հարցրի, գիտեր:

— Գիտեր: Այսպես շուտ, յերկու բոլորում ինչպե՞ս կարող եր մոռանալ: Այստեղ ուրիշ ինչ-

վոր բան կա,—ասաց խիստ կերպով,—կիմանամ,
թե ի՞նչ կա, բայց դեռ ժամանակ չունեմ: Գա-
բաշվիլի, զնա և այնտեղ չոքիր, վորտեղ կալիր.
դու ել, Ծերեթեթիլ, զնա դրա մոտ և կողքը կանգ-
նիր, մինչև իմ դասի վերջանալը: Հետո յերկու-
սիդ ել միասին կստուգեմ: Թեև բոլորից շատ
մենք Տրոյեյից ելինք վախենում, բայց, մինչ այդ
չելինք տեսել, վոր մեկին պատժեւ. այժմ մտա-
ծում եր, թե՛ ի՞նչպես համարձակվեցին խաբել
ինձ: Սաստիկ հուզված եր ուսուցիչը:

— Ա՛յ դու մոլորված, այդ ի՞նչ արիր, չե՞
վոր գիտեիր,—հարցրի ծածուկ, իբրբ անկյանը
մոտեցանք:

— Հիմա յեւ գիտեմ,—պատասխանեց լաց
լինելով:

Բա ինչո՞ւ չպատասխանեցիր:

— Վոտի վրա վոր կանգնած ելի, չկարողա-
ցա կարգի բերել մտքերս: Այս քանի ժամանակ
ե, միշտ չոքած եմ սովորում և պատասխանել
այդպես եմ տալիս: Դե, լսիր, ասեմ դասս: Սկսեց
անգիր ասել: Վոր վեր կենամ, կմոռանամ: Ու-
սուցիչը նկատեց և հարցրեց.— ի՞նչ եք փափառում:
Յես գնացի և ամեն ինչ հայտնեցի: Դուրս բերեց
Գաբաշվիլուն, չոքեցրեց և այնպես հարցրեց,
չավ պատասխանեց, մի քանի անգամ կրկնեց
այդ բանը և այնպես զարմացավ, վոր վեր կա-

ցավ տեղից, դասարանը թողեց և ուղղվեց դրա-
սենյակի կողմ: Ո՞վ գիտի, թե այնտեղ ի՞նչ արեց,
բայց այն որվանից արդեն Գաբաշվիլուն չոքած
չենք տեսել:

Մի անգամ, իբրբ դասը վերջացավ և հանգըս-
տացրին, չես, քանի վոր առավոտը բան չեյի
կերել, վազ տվի տուն, դրեցի արխալուղիս
դրպանը տաք մնաղին*) և շտապեցի դեպի դա-
սարան, վոր չուշանամ: Տրոյեյի դասն եր սկսվում:
Հենց նոր մտել եր ինձանից առաջ և հինգ աշա-
կերտ ել դուրս եր բերել և շարեշար կանգ-
նեցրել, գլուխս ներս տարա թե չե, գոռաց,—
դու արի այստեղ և կանգնիր սրանց մոտ: Գնա-
ցի ու կանգ առա: Տաք մնաղին կալավ ազդրիս
և ալրեց: Սկսեցի շարժվել—անհանգստանալ,
ձեռքով շոշափելի, ստիպված լեղա կանգնած
տեղս շարժվել: Ուսուցիչը նկատեց և հարցրեց,
թե ի՞նչ ե պատահել: Այլևս թագցնել չեր կարե-
լի... Մնաղին դուրս բերին զրպանիցս... աշա-
կերտները հռհռացին: Ուսուցիչը ծիծաղեց բե-
խերի տակ, մնաղին վերցրեց և իր առաջ սե-
ղանին դրեց: Քրանել—կարմրել ելի, չեյի իմա-
նում ինչ անեմ: Սկսեց դասը հարցնել: Դժբախ-
տաբար, հենց այդ պահին հանկարծ տեսուչը ներս

*) Մնաղի.—սիրինդի փոքր, կոոր հաց. Մ. Թ.

մտալ: Ծնկերս սկսեցին զողզողալ: Շատ ան-
գութ մարդ եր մեր տեսուչը յերեխաներին
դաստիարակելու գործում. «ծեծից» բացի ուրիշ
բան չեր ճանաչում: Բոլորովին հասարակ առիթ
եղ բավական եր, վոր աշակերտին աչքից հաներ:
Մի անգամ միևնույն ժամանակ յերկու յերեխային
«ծեծեց». մեկին նրա համար, վոր մաղերը յեր-
կարել եր, և մյուսին եղ նրա համար, վոր շատ
կարճ եր խուզել: Մտածեցի՝ «այս մճաղին ինձ
լավ բան չի խոստանում»... Ճիշտ վոր, տեսավ
թե չե, վորոտաց.

— Այս մճաղին ի՞նչ գործ ունի այստեղ, ո՞վ ե
բերել... մի աշակերտ, վոր հաճախ ինձ հետ վի-
ճում եր, վեր թռավ տեղից և հայտնեց, թե՝
Ծերեթելու գրպանից հանեցին:

— Ինչո՞ւ չես բերել, — հարցրեց բարկացկոտ.
Լեզուս կապ ընկավ, բայց ուսուցիչը հայտնեց
նրան, թե այժմ կիմանաք, և հարցրեց ինձ. —
սա ի՞նչ ե: Մճաղի, — պատասխանեցի չես նվո-
ցով:

— Ինչի՞ց ե պատրաստվում:

— Յեզիպտացորենից:

Յեզիպտացորեն լե՞րբ են ցանում, ինչպե՞ս
ե աճում, ինչպե՞ս են աշխատում, մճաղին լե՞րբ
են պատրաստում և այլն: Այս բոլոր հարցերն
ինձ տալուց և պատասխաններ ստանալուց հե-

տո դիմեց ինձ ու ասաց. թե՛ լավ, վաղը չմո-
ռանաս բրինձ բերել, վաղն եղ բրնձի մասին
կխոսենք: Տեսուչը գլխի ընկավ, վոր ուսուցչի
ցանկությամբ են մճաղի բերել և առանց ձայն
հանելու դասարանից դուրս գնաց: Ուսուցիչը
մատնող աշակերտին կանչեց ու հարցրեց. — դու
վոչինչ չունե՞ս գրպանում: Տեսավ ու վեզ գտավ. —
սա ի՞նչ ե, սա հո՞ խաղալիք ե, դասարան ինչո՞ւ
չես բերել, գրպանդ դրել... Ծերեթելին մճաղին
նրա համար բերեց, վոր սոված եր,
բայց ուտել չեր հասցրել, շտապել եր դպրոց.
Իսկ դու խաղալու հետևից ես ընկած: Լավ,
կանգնիր մինչև դասի վերջանալը: Յես այդ վե-
զով կներկայացնեմ քեզ տեսչին: Վեզ բերող
աշակերտի գույնը թռավ, լաց լեղավ: Յերբ դասը
վերջացավ, դարձավ լաց լեղողին և ասաց. —
լավ, այժմ ներում եմ, բայց հետագայում զգուշ
լեղիր, ինչ քեզ համար չես ուզում, այդ բանը
ուրիշին մի անի:

Այս մեր սիրելի ղեկավարը դտավանդում
եր միայն մինչև չորրորդ դասարանը. բարձր դա-
սարաններում այլևս իրավունք չուներ, քանի
վոր բարձրագույն կրթություն չեր ստացած:
Յեթե ուսուցիչն մի բան սովորեցինք, այդ եղ
նրա շնորհիվ, իսկ նրանից հետո, բարձր դասա-
րաններում՝ չորրորդից սկսած, բացի շատ բան

մոռանալուց, վորեւե նոր բան չափելացավ մեր գիտելիքների վրա: Չորրորդ դասարանը բավական դժվար դասարան էր. բոլորովին նորանոր առարկաներ և նոր ուսուցիչներ, պատմութիւն, լեզուաբանութիւն, յեռանկունաչափութիւն, բուսաբանութիւն, կենդանաբանութիւն, լատիններեն, կրոն, անտեսագիտութիւն, հանքաբանութիւն և այլն, բոլորը միասին գլխներէս թափեցին: Այլեւ բան չեղինք հասկանում, ձեռք զարկինք անգիր անելուն և մի կերպ քաշ ելինք տալիս, յոլա տանում, թեև բոլորովին բան չեղինք հասկանում այդ առարկաներից: Ուրիշի մասին ինչ ասեմ, բայց լես վոչինչ չեյի հասկանում, թեև առաջնակարգ աշակերտ ելի համարվում և այս բարձր դասարանում վոսկե տախտակի վրա անունս գրելու պատովին արժանացած, մի քիչ գլուխս խառնվեց: Ռուսաց լեզվի մի ինչ վոր ուսուցիչ նշանակեցին, Սուպեզա աղգանունով: Նրա պես տարորինակ մարդ հազիվ գտնվեր, ինչ վոր բանի վրա շարունակ բարկանում էր. քիթը կախած և յեթե վորեւե մեկին տեսներ ծիծաղելիս՝ գլուխը կորցնում էր: Իսկ լես դժբախտաբար, այնպիսի ծիծաղկոտ դեմք ունեյի, վոր լացի ժամանակ անգամ կարծես ժպտում էյի: Ինչ բոլորովին աչքից զցեց այդ մարդը և հնար չեր տալիս առաջ գնալու: Առաջին

նստարանից տեղափոխեցին բոլորովին վերջին նստարանը, «այլեւ աչքիս չերեաս» — ասում էր նա: Մի անգամ ինչ-վոր լավ տրամադրութեան տակ էր, դուրս կանչեց ու հարցրեց տված դասը: Լավ պատասխանեցի, գոհ մնաց, «դասդ լավ ես սովորել», բայց պատճառն ինչ է, վոր միշտ ծիծաղում ես. անասունի պէս մի ծիծաղիր»: Յես կարծեցի, թե՛ փորձում ե ինձ և պատասխանեցի՝ «անասունները վոչ ժպտում են և վոչ ել ծիծաղում»: Եյս վոր ասացի, վեր թռավ, ոճիքիցս բռնեց ձեռքով և դասարանից դուրս նետեց:

Վերջին նստարանին նստած ժամանակ, աշակերտները հետեի կողմից իրենց ձեռքերը դեպի ինձ եյին ուղղում և ինչ վոր շարժումներ անում: Յերևակայեցեք քառասուն հիսուն մատներ իմ կողմը պարզած, այն ժամանակ կհամոզվեք, թե՛ ինչո՞ւ դժվար էր ծիծաղը պահել: Յես ել հանկարծ հոհում եյի: Պատճառը չեյի կարողանում ասել, իսկ նա թողնում էր դասը մի կողմ և ահագին աղմուկ բարձրացնում: Աշակերտներն ել այդ եյին ուղղում: Վերջն ել ինձ արգելեց իր դասերին ներկա լինել և պահանջ դրեց վարչութեան առաջ — կամ յես, կամ նա. հեռացրեք այդ աշակերտին: Բացի նրանից՝ բոլոր ուսուցիչներն ինձ սիրում էյին, առաջադեմ աշակերտ ելին համարում և չհամաձայնեցին նրա հետ:

Ինձ կանչեցին ու հարցրին, թե՛ պատճառն ի՞նչ է, վոր այդպես բարկացրել ես այս ուսուցչին: Յես սկսեցի լաց լինել և մինչև այս խոսակցության ավարտումն այստեղ ել ժպտացի: Դիրեկտորը վեր կացավ տեղից և գնաց Սուպեգի դասարանը, վոր ուրիշներից ել հարցնեմ և իմանար իսկական պատճառը: Բարեբախտաբար մըտնում ե դասարան և ներկա գտնվում մի այնպիսի տեսարանի, վոր իմ գործին բավականաչափ նպաստեց: Մի որինակելի աշակերտ կար մեր դասարանում Կ... Լ..., արագ արագ խոսել չեր սիրում, և շարունակ մտածելով եր պատասխանում, իսկ Սուպեգը, չերբ վորևե մեկին դաս եր հարցնում, ասում եր, թե՛ մի մտածիր, շուտ ասա դասդ: Նրան դուրս եր բերել գրատախտակի մոտ, ինչ-վոր մի բան գրել եր տվել և սպասում եր բացատրության: Կ... Լ... մտածում եր, վոր լավ պատասխանի: Անհամբեր մանկավարժը հետևից գող ե գող մոտենում եր նրան, հրում դեպի պատն այնպես, վոր աշակերտը գլուխն ամուր դիպցնում եր պատին: «Ինչի՞ն էս սպասում, ասա, էլի»: Վախեցած և շղմած աշակերտի քթից սկսում ե արլուն հոսել: Հենց այդ ժամանակ ե հասնում դիրեկտորը: Մյուս ուր Սուպեգին այլե-վըս չտեսանք դպրոցում, նրա փոխարեն ուրիշին նշանակեցին՝ Պանիգովսկուն, բաց նոր նշանակ-

վածն ել մի բան չեր. ձայն չեր հանում, միշտ կարմրում եր: Կոշանակու ճարտասանություն գիրքը բերում եր դասարան և առանց ձայն հանելու մատով ցույց եր տալիս այն կտորները, վորոնց պետք ե անգիր անելինք. մենք ել նրա կամքը կատարում ելինք սուս ու փուս: Նրան «աղա-աղ-ջիկ» ելինք կանչում, ծաղրում ելինք, բաց նա չտեսնելուն եր տալիս: Վոչ մի կողմնակի գիրք չկար, վոր կարդայինք. նույնիսկ յեթե վորևե տեղ ճարում ելինք, կարդալու իրավունք չեյին տալիս. «Ինչ վոր լավ բան կա, ճարտասանության մեջ ե տալված, անդ բավական ե. ուրիշ բան պետք չե»: Մի անգամ համարձակ աշակերտներից մեկը հարցրեց.— «Ինչ վոր այստեղ՝ այս գրքի մեջ բերված ե, նրանից ավելին Պուշկինը վոչինչ չի գրել»:— Դա ի՞նչ քո գործն է.— պատասխանեց ուսուցիչը, աշակերտը նորից շարունակեց իր հարցումները.— Պուշկինն ե լավագույն գրող, թե՛ Հերցենը: Վեր թռավ տեղից վախեցած ուսուցիչը, մատներն ափանջները խրեց և սկսեց աղմկել. «այստեղ չեմ չեղել, վոչինչ չեմ լսել, վոչ ել բան եմ ասել»... գոռաց—գոռաց ու դուրս յեկավ դասարանից:

Պակաս տարորինակ մարդ չեր նաև լատիներենի ուսուցիչը, վոր շատ լավ, հանգիստ և աշխատասեր ուսուցիչ եր. բաց ճանճից վախե-

նում եր. սարդին տեսնելիս՝ սիրտը դողում եր։ Այս գիտելին բոլոր աշակերտները և յեթե նրանցից վորեւ մեկը դաս սովորած չեր լինում, բերում եր հանկարծ սարդը և ծածուկ բաց թողնում դասարանում. ուսուցիչը խրտնում եր, աշակերտները վեր ելին թռչում տեղներից, վոմանք սեղանի վրա ելին թռչում, վոմանք ել իբր թե ուզում են դասարանից դուրս հանել, մերթ մի անկյուն ելին գցում, մերթ՝ մյուսը, և այսպիսով դասն ել վերջանում եր։

Պարզ ե, վոր այսպիսի պայմանների մեջ լեղած՝ աճող սերունդը շատ բան չպետք ե ստանար գիմնադրւոյում, յեթե այդ սարսափելի խաղաղում գեթ մի լույս չշողար։ Դա լեհացի Ռոձիեվիչն եր, վոր նախ պրոֆեսոր եր յեղել, բայց հարբեցողության պատճառով հեռացրել ելին և Ստավրոպոլում տեսչական պաշտոն եր ստացել։ Ապա այստեղից ել դուրս ելին արել և բերել մեզ մոտ, վորպես մաթեմատիկայի ուսուցիչ։ Այս հարբեցող ուսուցիչն ուշադրություն չեր դարձնում իր առարկաների կանոնավոր ավանդմանը, — վնչ հանրահաշվին, վնչ յերկրաչափության, վոչ յեռանկյունաչափության և վոչել ֆիզիկային. մեր կամքին եր թողել նրանց սովորելը և մենք, յերբ դժվարանում ելինք վորեւ բան հասկանալ, հարցնում ելինք և հիանալի կերպով բացատրում

եր։ Զարմանալի յե, վոր նրա առարկան ամենից լավ գիտելինք։ Յերբ նկատեց, վոր մեր միտքը բավականաչափ անպատրաստ ե, զարգացողութուն չունենք, սկսեց մեզ հետ ալ բաների մասին զրուցել, բացատրել. աշխատում եր մեզ գիտակցության բերել, զարթեցնել։ Այն պահերին հայտարարեցին, վոր՝ ով ուզում ե Ռուսաստան գնալ և բարձրագույն ուսումնաւորանում սովորել, նա պետք ե լատիներեն սովորի, իսկ ով միայն ուզում ե գիմնադիտան ավարտել, նա պետք ե կրոն սովորի. յեթե առաջադեմ աշակերտ լինի, մեղալն ել կստանա։ Մեղալն այն ժամանակ հրապուրիչ նշանակութուն ուներ։ Բայց իմ բոլոր ընկերները, թեև նրանցից վոմանք չեյին կարող Ռուսաստան գնալ չքավորության պատճառով, լատիներեն սովորելը գերադասեցին։ Նրանցից միայն մեկը, և յերկրորդը՝ լես, ցանկութուն հայտնեցինք կրոն սովորելու, տարված մեղալն ստանալու ցանկությամբ։ Ռուսաց լեզվի ուսուցիչը հրամայեց՝ «վերցրեք ինչ նյութ ուզում եք և ինքնուրույն մի աշխատութուն գրեք, բայց պայմանով վոր, դիալոգներով լինի»։ Յես հանձն առա և գրեցի մի տարրորինակ բան։ Յերբ ուսուցիչը կարդաց, հանձնեց տեսչին, նա լել մանկավարժական խորհրդին ներկայացնելով՝ հայտնել եր հետևյալը. — «Յեթե սրա գրողն

այժմվանից չսանձահարվի, վերջը վատ կլինի»։
Խորհրդում Ռոձիեվիչը չեր համաձայնել այդ մըտ-
քին. ընդհակառակը՝ պաշտպանել էր ինձ և այն
կարծիքը հայտնել, Վոր այդ նյութի գրողն ապա-
գա յե խոստանում, անհրաժեշտ է ոգնել նրան
և ընդառաջել։ Յես պահանջում եմ, Վոր նրան
ստիպեք լատիներեն սովորել վորևե բարձրա-
գույն դպրոցում տեղավորվելու համար — պնդել էր
ռուսացիչը։ Պերճախոսությանն ուժ տալով՝ կա-
րողացել էր ժողովականներից մի քանիսին իր
կողմը քաշել, դիրեկտորն էլ համաձայնել էր նրա
հետ։ Վերջապես կանչեցին ինձ։

— Սա քո գրածն է, — հարցրեց դիրեկտորը։

— Այո, — պատասխանեցի. մի փոքր հանկար-
ծակի յեկած։

— Բա դու ի՞նչպես համարձակվեցիր այս-
պես վատ գույներով պատկերացնելու պետական
ծառայողներին։

— Նա պաշտոնանկ չլինովսիկ ե։

— Ի՞նչ անեք. մի՞թե կարելի չե այդպիսի
մարդուն անպատշաճ կերպով ներկայացնել։ Նա
կարող է վաստակավոր դառնալ, կենսաթոշակ
ստանալ, — ավելացրեց խիստ կերպով տեսուչը, —
տար և ուրիշ կերպ ուղղիր։

— Յեթե միայն պակասն այդ է, հեշտ է,
կջնջեմ «պաշտոնանկ» բառը և կգրեմ «դուրս ար-

ված»։ Դուրս արված, յեթե լավ լիներ, նորից
պաշտոնի մեջ կլիներ։ Դիրեկտորը ծիծաղեց և
ազատ թողեց ինձ։ Այդ որվանից յես էլ սկսեցի
լատիներեն սովորել։ Դրանից հետո ավելի և ա-
վելի սիրելի դարձա Ռոձիեվիչին և առանձնա-
հատուկ ուշադրություն էր դարձնում ինձ վրա։
Ջարմանալի յեր նրա գործը, վողջ մարմինը
կարծես ծծված էր ողիով. յեթե նույնիսկ խմած
էլ չեր լինում, հենց այնպես, բռնվում էր հար-
բեցողությամբ։ Մի անգամ այսպես հանկարծա-
կի հարբեցողությամբ բռնվեց դասի ժամանակ։
Աշակերտը գրատախտակի մոտ կանգնած՝ յերկրա-
չափական մարմիններ էր նկարում, հանկարծ
գոռաց. «ապա, պար արի լեզգիական, տեսնեմ».
և սկսեց ծափ տալ։ Աշակերտը տեղն ու տեղը
սառեց։ Մենք էլ նեղն ընկանք, բայց նա այնու-
ամենայնիվ շարունակում էր ծափը։ «Ի՞նչ-
պես, դու զգվում ես ազգային պարից։ Չգիտես,
վոր ժողովրդական յերգերի և պարի մեջ է
ժողովրդի կյանքն ու վոգին արտահայտված։
Ա՛յ, լեզգիական, չե՞ վոր վրացական է. ինչքան
կենդանի պար է»։ Ապա իբր թե սկսեց լեզգին-
կա նվագել և հետո փոխեց մազուրիայի։ «Ա՛յ,
սա յել մեր հնարած պարերիցն է — անգուսպ
մազուրիան. այժմ մի ուրիշ պար և տեսեք, թե՛
ի՞նչ է արտահայտում այդ պարը, և սկսեց «տրե-

պական»—մերթ ընդ մերթ իր պարը համեմելով զանազան տեսակի հայհոյանքներով: Վերջը կանգ առավ՝ գլխարկը ձեռքն առավ և դուրս ընկավ: Մենք աստծուն փառք ավինք, վոր վնչ դիրեկտորը, վնչ տեսուչը և վոչ ել ուրիշ մեկը ներկա չգտնվեց: Այնպես խղճացինք, վոր չգիտեցինք ծիծաղել, թե՛ լաց լինել: Յերբորդ որը շատ ամաչելով ներս մտավ: Յերկար ժամանակ լուռ կանգնած՝ ձայն չեր հանում, վերջն սկսեց.

— «Յերեխաներ, հին ժամանակ Հունաստանում զիտմամբ հարբեցնում ելին ստրուկներին և նրանց սառորինակությունները դիտել ելին տալիս իրենց վորդիներին, վոր նրանց աչքի առաջ ցույց տային, թե ինչքան վատ բան ե հարբեցողությունը, յերբ մարդիկ խելքները կորցնում, նմանվում են անասունի: Յերեկ չե, մյուս որը յես ձեզ ցույց տվի այդպիսի մի բան: Աշխատեք կյանքի դժվարություններին դիմանալ, ինձ նման չընկճվեք ու չփշանաք: Այժմ ի՞նչ եմ յես. մի՞թե կարծում եք, վոր չեմ զգում ֆիզիկապես այլանդակված լինելս: Բայց և այնպես, փառք աստծո, չնայած իմ ֆիզիկական այլանդակությանը՝ այնուամենայնիվ սիրտս ու հոգիս մաքուր ե, անաքատ»: Մենք, կարծես բոլորս լաց ելին լինում և այն որվանից ել ավելի խղճում ելինք նրան:

Փոխադրվեցի վերջին դասարանը. այդ ժամանակ յես ապրում ելի ֆրանսերենի դասատու մուսիո Տուրեսի տանը. յերեխաներն այս ուսուցչին «Մոսե Տուրա»*) ելին կանչում: Մի անգամ, յերեկոյան նրա մոտ հյուր յեկավ Ռոձիեվիչը. նստեցին յերկուսով մենակ և սկսեցին թեյ խմել: Հյուրը ռում**) պահանջեց, իր համար ել ածեց և հյուրի համար ել: Սկսեցին կամաց-կամաց զրուցել, տրամադրությունները բարձրացավ—ֆրանսիացին հիշեց ֆրանսիական հեղափոխությունը և հիացմունքով սկսեց խոսել:

Հյուրը Լեհաստանը հիշեց, և այլևս զգուշությունը մի կողմ դրին, քանի վոր այնտեղ, բացի այդ յերկուսից ու ինձնից՝ վոչ վոք չկար: Յես ինձ համար կուչ ելի յեկել սենյակի մի անկյունում, սուս ու փուս, մինչև իսկ նրանք չելին ել նկատել ինձ: Նրանց վայրիվերո զրույցն այնպես հրապուրեց ինձ, վոր յես ականազգացի դուրեկանություն և ամբողջովին լսողության դարձա: Վերջը Ռոձիեվիչը թառանչ քաշելով ասաց. — «Այժմ ել ի՞նչ ժամանակ ե անհանգստանալու, քանի վոր իր ժամանակին չմտա ուղմական

*) Տուրա—վրացերեն՝ շնագայլ.

**) Ռում—խմիչք.

ծառայութեան մեջ, վորպեսզի դառնայի զորավար
և պատեն ըրպեյին Կոնրադի նման ոգտակար
լինեյի իմ յերկրին»...

Այս վոր լսեցի, ինքս ինձ կորցրի: Ամբողջ
գիշեր չկարողացա քնել: Ասում եյի՝ «ի՞նչ ու-
նեմ համալսարանում, ինչ. տվելի լավ չե՞, մտնել
զինվորական ծառայութեան մեջ: Հանկարծ կա-
րող եմ զորավար դառնալ: Վորքան շուտ զործի
անցնեմ, այնքան լավ: Այս տարի վերջին դա-
սարանում մի բան վոր նոր բան վոչինչ չեն
սովորեցնում, հինն են կրկնել տալիս. դուրս
կգամ, կասեմ՝ վոչ մի տեղ չեմ գնա. վերջացավ,
գնաց», — վորոշեցի յես և հայտնեցի հորս իմ
ցանկութունը: Հայրս հավանութուն տվեց. — «քո
կամքն ե, վորդիս. յես քո հասակին կին ու
յերբխաներ ունեյի, արդեն ընտանիքի տեր եյի»: Անմիջապես դուրս լեկա ուսումնարանից, բոլորը
մնացել եյին զարմացած. սոսովոտից մինչ յերե-
կո Ռոճիկվիչն աչքիցս չեր հեռանում: Չորս
ամիս մնացի ախպես, բայց այդ չորս ամիսներն
ավելի արդյունավետ եյին ինձ համար, քան ութ
տարին՝ գիմնազիայում յեղածս ժամանակ: Հաջորդ
մայիս ամսին հրաժեշտ տվի ծնողներիս, Իմերե-
թին, և ճանապարհ ընկա դեպի Պետերբուրգ
(Լենինգրադ): Կյանքի մեջ միանգամայն անփորձ,

շատ քիչ բան իմացող և աշխարհ չտեսած մար-
դուն վիճակվեց ծովն անցնել, յերկար տարա-
ծություններ կտրել ու մեն-մենակ հասնել Պետեր-
բուրգ, ուր ապրում եր «Կանվո»-ում աշխատող
յեղբայրս:

04

Պատ. խմբագիր՝ Ա. Մենշարյան
Տեխ. խմբագիր՝ Սն. Գասպարյան
Սրբազրիչ՝ Թ. Հովակիմյան

Գրավիտի լիպոն՝ Դ—3508. Հրատ. 4440.

Պատվեր 371. Տիրա՝ 5000

Թուղթ 72×105, Տպագր. 23/5 մամ.

Մեկ մամ. 16,640 նշան Հեղինակ.՝ մամ.

Հանձնված և արտադրության 13 ապրիլի 1938 թ.

Ստորագրված և տպագրության համար 28 ապրիլի 1938 թ.

Գինը 60 Կ

Պետհրատի I տպարան, Յերեվան. Լենինի 65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0396405

ԳԻՆԵ 60 Կ.

280

14027

Ա. ԶԵՐԵԴԵԼԻ

Ր ա ս կ ա ջ

Գնդ Արմ. ՍՍՐ, Երևան, 1933